

**КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСПОЗИЦІЇ СМИСЛІВ:
МЕТАФОРА ТА МЕТОНІМІЯ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ ЕКОНОМІКИ)**

Роман Помірко, Роман Дудок

Львівський національний університет імені Івана Франка

(вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000)

Описано метафору та метонімію як стилістичні фігури, що виявляють високу віртуальність та смислотвірну потужність.

Проілюстровано механізми транспозиції метафори та метонімії від узагальнених понять до конкретних фахових. Такий процес відбувається завдяки спеціалізації загальноживаного слова у результаті різних видів “переходу” його основного значення за подібністю (метафора) чи сумісністю (метонімія). Висунуто ідею про те, що фундаментальні концепти-сенси є “вродженими” та представляють частину генетичного спадку людини. Проаналізовано терміновірну функцію транспозитивних фігур та їхнє смислове наповнення.

Ключові слова: когнітивний механізм, транспозитивні фігури, транспозитивний смисл, метафора, метонімія, концент, конотація, домен, терміносистема.

Нові перспективи у вирішенні проблеми співвідношення мовних і трансцендентних змістів відкрила сформована ще у 80-х роках ХХ ст. когнітивна лінгвістика. Завдання когнітивної лінгвістики є дослідження мови як засобу організації, опрацювання інформації у свідомості людини та способів семантичної транспозиції слова в актах комунікації, основними об’єктами якої вважають її приховані глибинні когнітивні механізми пізнавальної діяльності людини. Доцільно навести наукові погляди А. Вежбицької, які спрямовано на лінгвістику, побудовану за допомогою універсальних семантичних примітивів (*semantic primitives*) “семантичної” метамови [13]. Вчена дотримувалась засад

менталістської лінгвістики Г. Лейбніца, для якого дорога до пізнання людського мислення пролягає через пошук “атомів значення” (елементарних частинок), що дає змогу описувати всі значення у будь-яких мовах. Саме такі метамовні варіанти, за твердженням проф. Р. С. Помірка, можуть розкрити інваріантний зміст [10, с. 11]. Відповідно до головного постулату когнітивної лінгвістики У. Чейфа, “мова – це найкраще вікно у знання, адже ми використовуємо мову для її висловлення” [11, с. 109]. Однак мова не вичерпує собою усіх тих змістів, котрими носії мови володіють.

Навіть у найпростіших випадках зауважуємо, що “існують ідеї, котрі дуже важко висловити словами, та при об’єктивізації котрих зіштовхуємося із значними труднощами” [11, с. 109].

Пізнання навколишньої дійсності та його закріплення в людській свідомості реалізується через конкретні мовні ознаки, тобто відображені в голові людини образи речей, уявлення про них. Найменування об’єктів навколишньої дійсності є ніщо інше, як мовне закріплення понятійних ознак, які відображають властивості предметів. Саме так здійснюється процес комунікації та інформації як матеріального втілення свідомості [6, с. 81]. *Метафоризація* слугує способом утворення нових концептів, смислів з використанням знаків, які вже існують у конкретній семіотичній системі.

Розуміння метафори, як перенесення найменування з одного уявлення на інше на основі їхньої подібності, не виходить за межі “другої сигнальної системи” – мови. Об’єктом такого перенесення слугують його імена.

Об’єктивний світ у свідомості людини визначається як мовна картина світу. Цю концепцію найактивніше розробляють дослідники в галузі теорії номінації. Основною щодо цього є теза, згідно з якою позначенню піддаються не лише самі речі, а й думки про ці речі [7, с. 61]. Тут, однак, постає питання, чи можливо засобами метафоризації вийти за межі мови та використати її для позначення необхідних ідей, предметів, явищ тощо? Складається враження, що предметні метафори є первинні щодо суті метафори як такої, які допомагають людині концептуально освоювати навколишній світ. Тому дослідження

предметної метафори є одним із найактуальніших завдань щодо виявлення механізмів транспозитивних смислів.

Зокрема, метафоричним змістом наповнене слово *bridge* – міст, який з'єднує “потойбічний і реальний” світи – подібно до того як він з'єднує два береги річки. *To throw smb. over the bridge* – підвести когось, підставити ногу комусь; *to burn one's bridges (behind one to cut off all means or opportunities for retreat* – спалити мости – відрізати усі можливості для відступу; *to bridge the gap in understanding between different cultures* – ліквідувати розрив у розумінні різних культур; *bridge of gold (of silver)* – шлях до відступу [*un pont d'or*].

Розглянемо цей приклад докладніше. *Bridge (n)* 1. *any structure built across a waterway or other obstacle to afford passage* – споруда, збудована через водяний простір (чи іншу перешкоду), що дозволяє прохід. 2. *means of access, transition or connection* – спосіб доступу, переходу чи з'єднань. *The joint venture served as a bridge to full partnership в економіці.* – Спільне підприємство слугувало “мостом” до повного партнерства. Або: *That was a bridge in understanding between different companies.* – Це слугувало мостом до порозуміння між різними компаніями [SD; 15].

Текстові дані засвідчують, що предметна метафора *bridge* виявляє дві особливості, які зближують її зі “звичайними” мовними і насамперед поетичними метафорами. З одного боку, для *bridge* характерна несподіваність, спонтанність цієї ознаки, яку вважають репрезентативною у цього чи іншого предмета: *a wooden bridge* – дерев'яний міст, що фізично поєднує два береги ріки тощо, та вміщає у собі словотвірну ознаку поєднувати дві точки чогось. Отож, важливо вже на початковому етапі розуміння термінологічного поєднання шляхом узагальнення виявити цю ознаку та виокремити її як інваріант для розуміння усіх решта термінотворень загалом. Скажімо, зрозумілим стає словотворення *to bridge over the economic difficulties* – переборювати економічні труднощі, прокладаючи шлях (міст) до їхнього успішного вирішення.

Метафора – це одна з найбільших фундаментальних форм людського мислення, як принцип ментальності вона лежить за межами мови. Це результат

“прориву” змістів із таємних глибин людської свідомості в оточуючу людину реальність; це нитка, яка зв’язує свідомість людини і реальність.

Зокрема, у сфері бізнесу (економіки) тощо *fluctuate* (v): означає *vary or move up and down continually or irregularly; be waving unsteady or unstable* – змінюватися постійно, бути нестійким, коливатися, мінятися тощо; *fluctuating prices* – ціни, що коливаються, або *the stock market fluctuates daily* – ціни на фондовій біржі змінюються щоденно [OID; 14]. *His mood fluctuates with the weather* – його настрій міняється зі зміною погоди [SD], де узагальнюючий компонент “зміна, коливання чогось” – (настрою людини, чи коливання курсу валют) забезпечує комунікантам певної сфери належне взаєморозуміння.

Інша стилістична фігура – метонімія – у когнітивному аспекті є способом ментального засвоєння дійсності, є пізнавальним механізмом, який дає змогу людині переходити у своєму усвідомленні від часткового до загального, від конкретних явищ навколишньої дійсності до абстрактних узагальнень.

Згідно з загальноприйнятою точкою зору метонімія – це перенесення імені з одного класу об’єктів чи поодинокого об’єкта на інший клас чи окремий предмет, який асоціюється з даним предметом за суміжністю [2, с. 300]. Отже, якщо метафора не змінює референції, то для метонімії вона є генезною. Метонімія – це семантичний зсув у референції, в результаті чого “породжується” новий смисл висловлення. Метонімія може містити і спеціалізацію, і конкретизацію лексичного значення, і генералізацію, тобто “перехід” до відповідного узагальнення значення. Порівняємо метонімічну транспозицію, де частину замінюють цілим, або ціле частиною “*many mouths (people) to feed*” – нагодувати багато “ротів” (у значенні людей).

Метонімія і метафора складають когнітивний механізм репрезентації необхідних смислів, які можуть породжувати асоціативні, конкретні ідеї, таким чином принцип метонімії відіграє принципово важливу роль у традиційному спілкуванні. Скажімо, предмети, пов’язані з людиною, вважають репрезентантами самої людини. Що тісніший зв’язок, то сильніше впливає річ на людину, адже асоціативне мислення закладене в самій основі людського розуму.

Скажімо, *stock* – *quantity of something accumulated or held in reserve, esp. for future use*; *store* – *кількість чогось, зібрана про запас, на майбутнє*; в економічній сфері отримало: *total number of shares that a company or corporation is authorized to issue* – *загальна кількість акцій, які компанія чи корпорація уповноважила випустити*; *stock in trade* – *основний капітал*; *весь наявний запас*, звідси *stock exchange* – *фондова біржа тощо* [SD; 15].

Метонімічний принцип формує в традиційній культурі й основу сприймання людиною власного імені. Такий розгляд метонімії, з точки зору позамовної дійсності, ще раз підтверджує актуальність двох пізнавальних законів, відкритих ще М. М. Покровським, перший з яких сформульовано так: “усюди умови життя або зовнішня природа зв’язують предмети, ідеї з певним часом; імена, що відповідають цим предметам, вживаються в якості темпоральних імен, або навіть переходять у чисто темпоральні слова” [9, с. 30]. Скажімо: лат. *satio* позначало *посів, час посіву*, а згодом і *час взагалі*. Дієслово *arrive* (*v*), яке означало *прибувати до берега річки* (від *ad* – *до*) і *ripe* – *берег річки* (лат. *adripare*), у сучасній мові воно означає *прибувати до будь-якого місця*, де ознака до берега річки зредукувалась, а власне значення звузилося. Інший закон, пов’язаний з явищем метонімії, М. М. Покровський сформулював так: “уява про предмети або явища, присвячені культурно-історичним або природнім умовам, до певного місця викликає уяву про це місце – внаслідок цього імена, які відповідають цим предметам або діям, можуть вживатися в мові як імена локальні” [9, с. 31].

Цілком очевидним є той факт, що метонімія, так само як метафора, – феномен не власне мовний. За детальнішого розгляду вона виявляє себе як другий спільний закон пізнавальної дійсності людини. Когнітивний механізм метонімії створює концептуальний “зсув”, і цим метонімія прямо вказує на наявність у глибинах людського пізнання масштабніших щодо “частин” концептуальних одиниць, знань про світ. А це, в свою чергу, свідчить про особливу системність людського мислення, його орієнтованості на певне змістове ціле і в потенції – про холістичність людської свідомості у повному її обсязі. Скажімо, іменник *inflation* (*n*) 1. *надування, роздування, накачування*; в

економічній сфері закріпилось як широко відомий термін *inflation* – *інфляція*; 2. *economic condition characterized by a rise in the average price level, usually caused by an increase in money supply without a corresponding increase in the supply of goods and services* – економічний стан, який характеризується підйомом середнього рівня ціни, як зазвичай спричинений зростанням грошової маси без відповідного забезпечення товарів та послуг [SD; 15] і загальноживане слово – накопичування чогось, і фаховий термін – *інфляція* – чітко передають смисловий семантичний компонент.

Отже, здатність людини мислити метафорично і метонімічно є проявом закономірних умов виникнення символів-знаків. Для людини двох сигнальних систем символами можуть слугувати і мовні одиниці, що називають відповідні предмети. Символічні форми народжуються у когнітивному акті, у зв'язку з чим символ та зміст виявляються зв'язаними відношеннями структурного ізоморфізму. Однак це не пояснює конкретних когнітивних механізмів виникнення символів. Належить встановити самі механізми, завдяки котрим глибинна образна змістова структура символів переноситься на поверхневий рівень мовних смислів під час їхньої інтерпретації. Адже слово і мова, за Л. Вітгенштейном, виконуючи пізнавальне завдання, екстраполюють думку людини у чіткі пізнавальні параметри, забезпечуючи її подальше перетворення у внутрішніх ментальних і зовнішніх комунікативних актах суб'єкта. Саме в такому сенсі мова є пізнавальною закритою системою [4]. Символи як реальні об'єкти можуть бути зумовлені не власне мовними, а когнітивними чинниками, в основу яких закладено фундаментальні принципи діяльності людської свідомості. Власне ці процеси можна визначити й описати у мовних термінах метафори та метонімії, де предмет, процес або явище репрезентують окремі ознаки, як їхні складові, водночас цим ознакам приписують принципово вища значимість.

У когнітивній метафорі певна відома людині концептуальна галузь має конкретну характеристику. Наприклад, символічний образ *ladder* – *драбини* метафорично представляє ідеї шляху, руху, сходження на верх чи, навпаки, вниз. Зокрема, в економіці: *ladder of economic development* – *ступені/рівні*

економічного розвитку, або *ladder of success* – *засіб домогтися успіху; шлях до успіху*; *the social ladder* – суспільна градація тощо [OID; 14], які не сприймають зараз як метафору, тобто вона (метафора) лексикалізувалась, стала узуальною, втратила свої ознаки завдяки семантичним процесам термінологізації загальноживаного слова.

Виникає питання, що розрізняє символ і метафору. Відповідь може бути наступною – смислова насиченість. Саме тому метафори згодом знаходять собі місце в системі мовних засобів вираження смислів, а символи формують в особливу знакову систему [2, с. 202 – 206]. Проте власне принцип заміщення одних смислів іншими – в метафори та символи – виявляється одним і тим самим (*to climb up the ladder; to get one's foot on the ladder*).

У випадку метонімії предмети, процеси і явища репрезентують щось, частиною чого вони є, або більше узагальнення частини. У цих обставинах образ слугує засобом репрезентації більш типового явища, якому він належить. Зокрема, статую Свободи у Нью-Йорку – *Statue of Liberty* – часто розглядають як символ цього міста й Америки; афінський Акрополь – загальноприйнятий символ Стародавньої Греції. Такі символи володіють особливою властивістю: вони можуть отримувати нові значення, не втрачаючи старих.

Наприклад, *supply (v) – to provide with what is needed, or desired* – *забезпечувати необхідним та бажаним*.

Too few shares were issued to supply the demand for stock – (*задовольняти, забезпечувати*) – *Надто мало акцій було випущено, щоб забезпечити потреби біржі*, де *to supply* з початковим узагальненим значенням – “*to supply the need*” – “*задовольняти чийсь потреби*”, зберегло своє інваріантне значення – “*задовольняти потреби у сфері економіки*”, а саме, “*задовольняти ринок товарами*” – “*поставляти товари; надавати послуги*” [OID; 14].

Можемо говорити про два основних підходи до явища мовних конотацій. Дехто з дослідників визначає їх порівняно вузько, з акцентом на оцінку. Цієї позиції дотримується Ю. Д. Апресян, який пише: “точніше конотаціями лексеми будемо називати несуттєві, але стійкі ознаки, що виражають поняття, які втілюють оцінку відповідного предмета факту дійсності. Конотації – це

перш за все явища конотативного порядку, а оцінка лише завершує особисте когнітивне освоєння людиною навколишнього світу” [1, с. 159].

Зазначимо, що метафоричний, метонімічний шляхи утворення термінів пов’язані власне з образною сферою і не виходять за їхні рамки, цей спосіб реалізується уже на рівні мовної свідомості людини, оскільки лежить у сфері плану вираження мови – формальних (лексичних) засобів позначення понять. На думку Е. Сепіра, “люди живуть не лише у матеріальному світі і не лише у світі соціальному, а в значній мірі вони знаходяться під владою конкретної мови, яка стала засобом вираження у суспільстві” [12, с. 261]. Хоча цей світ не може бути осмислений людиною *in toto*, все ж він належить сфері усвідомленого. Завдяки цій усвідомленості він може бути “зібраний” з окремих фрагментів у цілісну концептуальну мовну картину світу. На думку А. Вежбицької, однієї із провідних теоретиків когнітивної семантики, пізнання людського мислення пролягає через пошук *елементарних частинок концептів (смислів)*, які є найкращим відображенням людського мислення. Вчена вважає, що ці елементарні частини дають змогу описувати усі значення в мові. За твердженням вченої, “*будь-який концепт (semantic primitive) закодований у тій чи іншій одиниці будь-якої мови у вигляді елементарних смислів-сем, котрі семантично неподільні та універсальні*” [13, с. 59]. У мові зафіксовані лише найважливіші для людей поняття, мовні засоби необхідні не для існування, а для повідомлення концепту. Отже, концепт – це складне різнорівневе ментально-мовне утворення, що є фрагментарно-цілісним образом. Однак, для лінгвістичного дослідження актуальним є вивчення вербалізованих концептів, з чим пов’язані пошуки у напрямі вивчення ролі концептів у дискурсивній практиці людини. Ми поділяємо думку тих дослідників, які визначають концепт як “*вербалізований смисл*” (В. Зусман, Ф. Бацевич, М. Алефіренко, В. Манакін, С. Жаботинська, Н. Болдирєв та ін.). Зокрема, В. Манакін визначає вербалізований концепт як “*одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять позначених мовою*” [8, с. 326]; С. А. Жаботинська денотує його “*мінімальним “пакетом” інформації, репрезентованим в одиницях мови та мовлення*” [5, с. 3 – 11].

Вчені зазначають, що концепти утворюють інформаційну базу мислення, певний концептуальний каркас свідомості, що уможливорює подальший процес когнітивного опанування дійсності, вони складають необхідний поняттєвий фонд, ресурс для здійснення мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Концепт має двоїсту природу, отож у перспективі видається актуальною проблема розмежування ментальної (формальної) та змістової структур концепта, який, за словами Н. Н. Болдирєва, “містить найзагальніші суттєві ознаки предмета/явища” [3, с. 36 – 38].

Доцільно згадати дві чітко виражені теорії виникнення і природи концептів: вроджені концепти і їхній подальший розвиток. Будь-який концепт можна висвітлювати на тлі концептосфери, або її структурної одиниці – домену. Термін “домен” (domain) дослідники вживають у когнітивній семантиці для позначення сукупності знань, необхідних для розуміння концепту. Домен слугує сполучною ланкою концептуалізації – базою, щодо якої профілюється певна семантична структура. Відповідно, актуалізований у свідомості носія мови концепт може профілюватися на базі одного або декількох доменів, чи концептосфери.

Отже, когнітивна лінгвістика має змогу розглянути мовні одиниці в екстралінгвальному контексті, де когнітивні аспекти лінгвістичного дослідження мають інтерес для термінотворення, оскільки термінологія є лінгвокогнітивним інструментом.

Розглянемо ідеалізовано когнітивну модель як цілісний фрагмент знання на вищому рівні абстракції, певний загальний принцип, за яким будуються концептуальні системи в нашій свідомості. Смысловий згусток – концепт як одиниця знання – є організованою у певний спосіб мислення вибірковою множинністю конкретно зумовлених *елементарних смислів* у проекції на окремий фрагмент світу.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що:

– людський розум здатний співставити семантичні концепти/смысли шляхом абстрагування мислення та виокремлення спільних семантичних компонентів – сем;

– стилістичні фігури (метафора, метонімія тощо) у результаті когнітивного механізму транспозиції покликані створювати нові смисли на когнітивному рівні;

– вільне поєднання спільних ознак сприяє виникненню нового смислу, терміна.

Вивчення когнітивних механізмів транспозиції смислів у сфері терміносистеми економіки потребує у перспективі подальшого дослідження їхніх семантико-структурних параметрів та семантичного наповнення.

1. *Апресян Ю. Д.* Избранные труды // Т.П. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М., 1995.
2. *Арутюнова Н. Д.* Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990.
3. *Болдырев Н. Н.* Когнитивная семантика: Курс лекций по английскому языку. - Тамбов, 2001. – С. 36 – 38.
4. *Витгенштейн Л.* Философские работы. – Ч. 1. – М., 1994.
5. *Жаботинская С. А.* Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. - Черкаси, 1997. – Вип. 2. – С. 3 – 11.
6. *Колшанский Г. В.* Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – с. 81.
7. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание. – М., 2004.
8. *Манакин В. Н.* Сопоставительная лексикология. – Киев, 2004. – 326 с.
9. *Покровский М. М.* Избранные работы по языкознанию. – М., 1959.
10. *Помірко Р. С.* Когнітивна семантика в концепції Анни Вежбицької // Вісник Львівського університету. Серія Іноземні мови. Вип. 11. – Львів, 2003. – С. 8 – 15.
11. *Чейф У. Л.* Значение и структура языка. – М., 1975.
12. *Sapir Eduard.* An introduction to the Study of Speech. – New York, 1927.
13. *Weirzbicka A.* Semantic Primitives. – Frankfurt. – М., 1972.

Список скорочень:

1. OID – Oxford Illustrated Dictionary. Oxford University Press, 1962.
2. SD – Scribner Dictionary by William D. Halsey. Mission Hills, California, 1986.

**COGNITIVE MECHANISMS OF SENSES' TRANSPOSITION:
METAPHOR AND METONYMY
(BASED ON ENGLISH SPECIAL LANGUAGE OF ECONOMICS)**

Roman Pomirko, Roman Dudok

The Ivan Franko National University in L'viv

(1, Universytets'ka St., L'viv, 79000)

It has been stressed in the article that metaphor and metonymy as stylistic devices show a very high semantic productivity and senseforming potential. The mechanisms of metaphor and metonymy transposition from generalized notions to specific specialized ones have been shown. The process is being carried out by specializing the words of common use resulting in various kinds of transposition; the main meaning by similarity (metaphor) or by contiguity (metonymy). The idea has been raised that fundamental concepts-senses are “inborn” being a part of genetic human inheritance.

The termforming function of transpositive devices and their sense filling have been analysed.

Key words: cognitive mechanism; transpositive devices; transpositive sense; metaphor; metonymy; concept; connotation; domain; terminosystem.

**КОГНИТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ ТРАНСПОЗИЦИИ СМЫСЛОВ:
МЕТАФОРА И МЕТОНИМИЯ
(НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ЭКОНОМИКИ)**

Роман Помирко, Роман Дудок

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

(ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000)

Описаны метафора и метонимия как стилистические фигуры, представляющие высокую семантическую виртуальность и смыслообразовательный потенциал. Показано механизмы транспозиции метафоры и метонимии от обобщенных понятий до конкретных специальных. Такой процесс осуществляется благодаря специализации общеупотребительного слова в результате разных видов “перехода” основного значения по сходству (метафора) или смежности (метонимия). Выдвинута идея о том, что фундаментальные концепты-смыслы являются “врожденными” и представляют часть генетического наследия человека. Проанализирована терминообразовательная функция транспозитивных фигур и их смысловая наполняемость.

Ключевые слова: когнитивный механизм; транспозитивные фигуры; транспозитивный смысл; метафора; метонимия; концент; коннотация; домен; терминосистема.

Стаття надійшла до редколегії 10. 12. 2009

Прийнята до друку 21. 01. 2010